

Савремено сећање на српске жртве хрватског геноцида у НДХ 1941-1945. и чување идентитета крајишких Срба

Ненад Антонијевић

Музејски саветник, научни сарадник;
Музеј жртава геноцида, Београд;
nantont11@gmail.com

Прегледни рад

УДК 341.322.5(=163.41)(497.13)

DOI 10.7251/TOP2107141A

Апстракт: Рад се односи на потребу и дужност чувања сећања на страдања Срба у 20. веку, нарочито на државни геноцид над Србима у НДХ 1941-1945. у Другом светском рату. Посебан значај има сећање на страдање Срба у систему усташких логора Јасеновац и у његовом највећем стратишту у Доњој Градини, као и сећање на жртве српске деце у логорима за децу, који су постојали само у НДХ. Култура сећања на ове трагичне догађаје и бројне жртве српског народа има нарочиту важност за дефинисање и очување српског идентитета.

Кључне ријечи: Срби, жртве, геноцид, НДХ, Јасеновац, Доња Градина, идентитет

Чување сећања на страдања Срба у 20. веку (нарочито Срба Крајишника), са главним фокусом на геноцид у НДХ за време Другог светског рата (нарочито на страдање у систему усташких логора Јасеновац, са највећим стратиштем у Доњој Градини, и сећање на логоре за децу који су постојали само у НДХ), преко различитих форми и нивоа сећања утиче на чување идентитета српског народа, а нарочито његовог корпуса у западним српским земљама на просторима бивше југословенске државе.

Активности на остваривању културе сећања на страдање наших сународника реализује се кроз деловање потомака жртава и других појединаца, кроз локалне средине, активности школа, факултета,

музеја, архива, библиотека, научних института и других установа и институција у друштву и држави (најчешће у областима културе и науке), деловање невладиних организација (највише удружења посвећених чувању сећања на жртве логора, затвора, стратишта), преко електронских и штампаних медија, интернет портала и електронских друштвених мрежа.

Нарочит значај има наратив који кроз своје оквире дају Република Српска и Република Србија (државне комеморације) и Српска православна црква (за упокојене литургије, успостављање и обележавање дана страдања светих новомученика у црквеним календарима: Јасеновац, Јадовно, Пребиловци, Гаравице, Вукашин Јасеновачки из Клепаца и други).

Професионални историчари, припадници српске историографије, написали су десетине значајних стручних прилога и текстова који објашњавају културу сећања на жртве у Другом светском рату, са потребом коришћења искустава Меморијалног музеја „Јад Вашем“ у Јерусалиму, као и нарочито радове који се односе на културу сећања на српске жртве хрватског геноцида над Србима у НДХ за време Другог светског рата.¹

¹ Силвија Крејаковић, „Погледи, искуства: Јад Вашем - чувар сећања на жртве холокауста и геноцида“, у: *Зборник радова са стручних скупова секције историчара Музејског друштва Србије: Крагујевац, Београд, Краљево, Народни музеј, Краљево, Музејско друштво Србије, Београд, Краљево - Београд 2008, 91-96; Драгослав Илић, Мира Јовановић Ратковић, „Како се сјећати Јасеновца 65 година касније“, у: *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, број 2, Бања Лука 2010, 379-391, Ненад Антонијевић, *Обележавање 100-годишњице Великог рата у листу 'Политика' у рубрици '100 година од Великог рата' - култура сећања и још понешто*, зборник радова са научног скупа одржаног 19. маја 2018. године, „Наука и стварност“, том 1, Филозофски факултет Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 2019, стр. 226-244; Предраг Лозо, „Савремене теоријске поставке културе памћења и геноцид над Србима у Независној држави Хрватској“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 11/1, Музеј жртва геноцида, Београд и Спомен-музеј „21. октобар“, Крагујевац, Београд - Крагујевац 2019, 271-290; Јасмина Тутуновић Трифунов, *Нико тај рат није тако крваво платио као деца, а ни о коме се тако мало није говорило и писало као о њиховим жртвама или Зашто су неопходни образовни програми о страдању најмлађих у ратовима?*, Хабилитациони рад за стицање стручног звања виши кустос, Народни музеј, Београд, новембар 2019, 39.*

Посебно значајан је рад који је написао историчар из Бање Луке, Предраг Лозо, који је представио минуциозну теоретску и методолошку анализу културе сећања, значајних појмова (сећање, памћење, идентитет), као и практичну примену на примеру културе сећања на геноцид над Србима у НДХ, при том користећи најновију научно релевантну страну и домаћу литературу, не само историјску.²

Лозо, поред осталог, каже и следеће: „Посматрање културе сећања и памћења захтијева приступ који је много сложенији од класичног историографског посматрања, а то подразумејева широку мултидисциплинарну лепезу. Она обухвата спектар културолошких, друштвених, политичких, неуролошких, медицинских, психолошких, као и литерарних, вјерских и других области посматрања и изучавања.“³ Лозо анализира културу и политике памћења између појединца и колектива, памћење жртава геноцида у НДХ и теоријске поставке, улогу језика и националне књижевности у теоријским поставкама, питања трауме и морала и суочавање са порицањем на културолошкој основи. Лозо нарочито указује на опасне појаве порицања и негирања злочина, које на пољу културе и политике и памћења добијају нове форме: банализацију, дисторзију злочина, инфлацију појмова и посебно намећањем наратива о бројевима жртава као кључном критеријуму разумевања ове тешке теме.⁴

Музеј жртава геноцида као најзначајније датуме обележава 22. април и 21. октобар, који су и државни празници, и који имају велики значај у култури сећања на српске жртве у Другом светском рату.

Дан сећања на жртве геноцида утврђен је чланом 2. Закона о оснивању Музеја жртава геноцида: „Ради обележавања сећања на жртве геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима, установљава се 22. април, дан пробоја затвореника усташког логора Јасеновац 1945. године, као Дан сећања на жртве геноцида.“⁵

Законом о изменама и допунама закона о државним и другим празницима у Републици Србији, 22. април је утврђен као државни

² Предраг Лозо, „Савремене теоријске поставке културе памћења и геноцид над Србима у Независној држави Хрватској“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 11/1, Музеј жртава геноцида, Београд и Спомен-музеј „21. октобар“, Крагујевац, Београд - Крагујевац 2019, 271-290.

³ Исто, 271-272.

⁴ Исто, 287-288.

⁵ „Службени гласник РС“, број 49/1992.

празник: „Дан сећања на жртве холокауста, геноцида и друге жртве фашизма у Другом светском рату“. Закон је ступио на снагу 15. децембра 2011. године.⁶

Систем Концентрационог логора Јасеновац под управом усташа у НДХ постојао је од августа 1941. до 22. априла 1945. године. Представља највећи логор и највеће стратиште на простору окупиране Југославије у Другом светском рату.⁷

Истим Законом о изменама и допунама Закона о државним и другим празницима у Републици Србији установљен је као државни празник и Дан сећања на српске жртве у Другом светском рату, у знак сећања на ратни злочин масовног стрељања – одмазде цивилног становништва Крагујевца и околине, које су извршиле немачке окупационе снаге 21. октобра 1941. године.⁸

Ратни злочин немачке војске у Крагујевцу октобра 1941. године представља један од најмасовнијих немачких ратних злочина у окупираној Европи у Другом светском рату.⁹

Највиши црквени великодостојници Српске православне цркве учествују на комеморативним скуповима којим се обележава сећање на геноцид НДХ над Србима у Другом светском рату, а са нарочитим значајем се обележава сећање на српске жртве хрватског геноцида на највећем српском стратишту Доња Градина, која се данас налази у Републици Српској. Доња Градина представља највеће стратиште, које је било део система усташког концентрационог логора Јасеновац.

⁶ „Службени гласник РС“, број 92/2011.

⁷ Опширније о јасеновачким логорима и државном геноциду над Србима у НДХ: Јован Мирковић, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, Grafomark, Laktaši, Besjeda, Vanja Luka, Muzej žrtava genocida, Beograd, 2000; Јован Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, фотомонографија, Свет књиге, Београд, Музеј жртава геноцида, Београд, 2014; Јован Мирковић, *Спиргадање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској*, фотомонографија, Свет књиге, Београд, 2016; Dinko Davidov, *Genocidium Totale, Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Čigoja štampa, Beograd 2019.

⁸ „Службени гласник РС“, број 92/2011.

⁹ Опширније о злочину немачке војске (Вермахта) у Крагујевцу октобра 1941: Станиша Бркић, *Име и број: Крајујевачка шрапелуца 1941*, Спомен-парк „Крагујевачки октобар“, Крагујевац 2007; Станиша Бркић, Ненад Ђорђевић, *Велики злочин Вермахта: Крајујевац 1941*, Крагујевац 2004.

На комеморацији у Доњој Градини 6. маја 2019. године говорио је и патријарх српски Иринеј. Патријарх српски Иринеј је изговорио следеће: „Ово је довољан злочин за све људе до краја света и времена, али дух усташтва, нажалост, још живи“. Патријарх Иринеј је подсетио да је у Јасеновцу за непуне четири године убијено више људи него што су Турци уморили током стотина година владавине на овим просторима. О броју жртава у систему јасеновачких логора, патријарх Иринеј рекао је: „Још се води велика дискусија колики је тај број. Веома велики, браћо и сестре. Они најобјективнији истраживачи сматрају да је прешао један милион и много више“.¹⁰

На истој комеморацији, председница Републике Српске Жељка Цвијановић и председница Владе Републике Србије Ана Брнабић говориле су о одлуци да се изгради монументални меморијални центар у Доњој Градини заједничким финансијским средствима Владе Републике Српске и Владе Србије. Премијерка Владе Републике Србије рекла је да ће „ово бити само почетак обнове сећања и поштовања, јер то дугујемо свим невиним жртвама“.¹¹

Највиши званичници Републике Србије и Републике Српске помињу геноцид над Србима у НДХ и симбол тог страдања, усташки систем логора Јасеновац, не само на комеморацијама поводом обележавања сећања на те злочине, већ и на другим дешавањима различитог, па и највишег ранга.

Тако је, недавно, садашњи председник Републике Србије, за време боравка у Њујорку, приликом обраћања Генералној скупштини Уједињених нација, између осталог рекао и следеће речи: да долази „...из једне мале земље, из народа који је доживео највеће патње у Јасеновцу у Другом светском рату...“.¹²

У Спомен-подручју Доња Градина, априла 2018. године, обележен је Дан сећања на жртве геноцида у усташком концентрационом систему логора Јасеновац. На комеморативном скупу говорила је председница Народне скупштине Републике Србије Маја Гојковић, која је рекла, поред осталог, и следеће:

¹⁰ http://www.spc.rs/sr/setshanje_na_zhrtve_ustashkog_genocida

¹¹ http://www.spc.rs/sr/setshanje_na_zhrtve_ustashkog_genocida

¹² Јелена Попадић, „Александар Вучић у Уједињеним нацијама о решењу за Космет, Нико да не добије све, свако да добије довољно“, Политика, 27. 9. 2019.

„Независна Држава Хрватска била је државотворни пројекат чији је крајњи циљ био затирање читавих народа – Срба, Јевреја, Рома и осталих који другачије мисле. У темељу НДХ били су мржња и расизам, зло које није потпуно нестало са урушавањем те државне творевине. Сваки покушај оживљавања усташтва и фашизма угрожава основна људска права, што се не сме допустити, односно не сме се дозволити да се врате такве вредности.“

Она је у свом говору такође изјавила да о страдањима у Јасеновцу, једном од најстрашнијих концентрационих логора у Другом светском рату, мора гласно да се говори и да на садашњим и будућим генерацијама остаје да о томе сведоче и упозоравају човечанство. Она је у обраћању у Спомен-подручју „Доња Градина“ поручила да српска страна неће дозволити да се негирају, оправдавају и забораве ови страшни злочини.

На истом скупу говорио је и тадашњи председник Републике Српске Милорад Додик, који је изјавио да је Концентрациони логор Јасеновац био државни пројекат Независне Државе Хрватске (НДХ) за који никада нико није одговарао и који и данас нема своју званичну категоризацију као геноцид на Србима, Јеврејима и Ромима.

„Ово је место које наводи човека да ћути, јер нема шта да каже, а сада знам да морамо да говоримо о овоме, да не би било заборављено и однесено у нека тамна места историје и да се не би поново поновио ужасан бол и јаук, који су могле да чују само крошње изнад нас и небо.“¹³

Дан сећања на жртве усташког злочина геноцида у логору Јасеновац владе Србије и Републике Српске заједнички обележавају на основу Меморандума о сарадњи у области неговања традиција ослободилачких ратова и годишњице историјских догађаја.

Дан сећања на жртве геноцида у усташком концентрационом систему логора Јасеновац обележен је и априла 2017. године. Тада је говорио председник Републике Србије Александар Вучић.

Вучић је том приликом рекао да је Јасеновац најстрашније страстиште и својеврсни понор људске врсте, али да је на нама да премостимо тај понор искреним праштањем, истакавши да је то потез који захтева свест, али и храбар потез који морамо учинити сви заједно. Он је поручио да на том месту српски народ јасно каже да не пристаје на

¹³ <https://www.srbijadanas.com/vesti/region/dan-secanja-na-genocid-u-jasenovcu-najveci-zlocin-nad-srbima-ikad-2018-04-15>

смрт, да ће чувати своју отаџбину и род и да ће се борити за живот, без жеље да се икада свети, али и да никада неће заборавити.

„Не смемо и нећемо да дозволимо да нас понижавају говорећи како многи који су убијени у ствари нису ни живели. Сукобе 90-их немогуће је разумети без схватања значења речи Јасеновац, дубине бола и патње српског народа, колективног страха од истребљења западно од реке Дрине“, истакао је тада Вучић.

Тога дана окупио се и велики број ученика, највише из Републике Српске и Републике Србије. Парастосу и помену у Доњој Градини присуствовали су и ученици и Прве и Друге крагујевачке гимназије и ученици гимназије у Средњошколском центру „Никола Тесла“ из Козарске Дубице. Општине Козарска Дубица и Нови Град обезбедиле су за грађане бесплатан превоз у Доњу Градину.¹⁴

Извештач Јовица Васовић, поводом доласка ученика из Рогатице на комеморацију у Доњу Градину 2017. године, наводи следеће речи: „Рогатички средњошколци, као и многобројни ученици са подручја цијеле Републике, имали су прилику да чују својеврсну историјску лекцију, једну од многих у нашој историји. Гробна поља, Топола ужаса, казани у којима су вршени експерименти са остацима логораша – све то су болни подсјетници на жртву предака, али и опомена и мотив да сачувамо нашу слободу, језик и територију“.¹⁵

У Доњој Градини, на комеморацији поводом 65 година од пробоја логораша из Јасеновца, присуствовао и тадашњи председник Републике Србије Борис Тадић. Он је 2010. године рекао, поред осталог, и следеће речи: „Ово је један тежак дан за наш народ и тренутак у којем смо уједињени са ромским и јеврејским народом... Упркос страшним жртвама, морамо пронаћи снаге за помирење и то је порука коју хоћу да пошаљем данас из Бањалуке, из Републике Српске, то је порука коју шаљем и из Београда, као председник Србије.“ Он је рекао да народи морају пронаћи снаге да заједно живе у будућности, као добри суседи, и пронађу одговоре за искушења која их очекују.¹⁶

¹⁴ <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3031127/foto-video-srpska-obelezila-dan-secanja-na-zrtve-zlocina-ndh-dodik-ovo-je-mesto-koje-navodi-coveka-da-cuti>

¹⁵ <https://058.ba/2017/04/srednjoskolci-na-komemoraciji-u-donjoj-gradini/>

¹⁶ <https://www.blic.rs/vesti/politika/kazniti-odgovorne-za-zlocine-nad-srbima/5byz5dz>

Дан сећања на Јадовно 1941. године десети је пут, 2019. године, поред централног споменика на истоименом стратишту, једном од најстрашнијих система логора смрти за време НДХ, Госпић - Јадовно - Паг.

Комеморацију су организовали Српско народно вијеће из Загреб, Координација јеврејских општина Хрватске, Епархија горњо-карловачка СПЦ и Савез антифашистичких бораца и антифашиста Републике Хрватске. На комеморацији, која је започела са парастосом и кадишем поред Шаранове јаме, једног од стратишта у систему логора Госпић - Јадовно - Паг, говорници из редова организатора упозорили су да се у данашњој Републици Хрватској негирају злочини које је извршила НДХ.

Милорад Пуповац, тадашњи председник СНВ, рекао је да је увредљива табла која стоји на прилазу овом стратишту: „Добродошли у Јадовно“, јер „она подсећа на ознаке које су наши преци носили на одећи након успостављања НДХ“ и подсетио је да је табла на Пагу два пута бачена у Јадранско море.

„Овде се треба запитати: има ли земље у Европи у којој је то могуће?“, рекао је Пуповац. Он се такође осврнуо и на оне који мисле да је довољно посетити само Јасеновац, а запустити преко 50 других места страдања. „Колико год је тешко говорити на овом месту, ми, народи жртава, Срби, Јевреји и Роми, не само да жалимо - ми овде црпимо снагу коју требамо да се у име уморених супротставимо онима који желе рехабилитовати НДХ. Ко није био у Јадовну, није био у Јасеновцу. Ко није долазио у Јадовно, није долазио и не долази у Јасеновац“, навео је Пуповац.

На истој комеморацији говорили су и Огњен Краус, председник Координације јеврејских општина Хрватске, као и Фрањо Хабулин, председник Савеза антифашистичких бораца РХ.¹⁷

Значајну пажњу култури сећања на страдање српског народа у НДХ посветила је и Народна скупштина Републике Србије, тачније Одбор за дијаспору и Србе у региону, чији је председник, народни посланик Миодраг Линта, историчар по струци. Одбор је 15. седницу, одржану 22. априла 2019. године, „посветио сећању на жртве геноцида у Независној Држави Хрватској, поводом 74 године од пробоја послед-

¹⁷ <http://www.politika.rs/sr/clanak/432364/Obelezen-Dan-secanja-na-Jadovno-1941>

њих јасеновачких логораша“. Закључци на основу предлога изнетих на тој седници донети су на 16. седници Одбора, 1. августа 2019. године.

Одбор за дијаспору и Србе у региону подржао је идеју о формирању Меморијалног центра српских жртава геноцида у НДХ, а такође и формирање Меморијалног центра посвећеног жртвама фашизма. Одбор је подржао да се на достојан начин обележе и обезбеде сва места злочина у НДХ и да се чува успомена на многобројне српске жртве. Одбор је такође подржао да ексхумирају српске жртве НДХ, где је могуће и да се сахране у складу са хришћанским обичајима.

Одбор је подржао стални пројекат Музеја жртава геноцида „Жртве рата 1941–1945“ и сматра да попис треба проширити на попис свих страдалих Срба у 20. веку и залаже се за активније ангажовање надлежних државних органа на утврђивању пописа страдалих.

Одбор је подржао одлуку Скупштине града Београда да се подигне споменик Диани Будисављевић, која је током Другог светског рата спасила неколико хиљада српске деце из логора у НДХ. Одбор је такође подржао иницијативу да се кеј или део обале реке Саве назове Обалом јасеновачких жртава, или да се тако назове улица или трг са сличним називом у циљу неговања културе сећања на жртве геноцида у НДХ. Одбор сматра да у истом циљу треба подићи споменик српској деци настрадаој у Другом светском рату.

Одбор сматра да у школским програмима треба да се да много већи значај сећању на српске жртве геноцида у НДХ.

Такође је констатовао да су Јевреји и Јермени развили снажну културу сећања на геноцид који је извршен над њима, док је код Срба геноцид извршен у НДХ деценијама прећуткиван, а жртве умањиване, негиране и заборављене.

Одбор је са овим закључцима упознао председницу Народне скупштине, председника Републике Србије, председницу Владе Републике Србије, Министарство за рад, запошљавање, борацка и социјална питања, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Скупштину града Београда и Музеј жртава геноцида.

На 15. седници Одбора учествовали су, као гости, поред осталих гостију и народних посланика чланова Одбора, и представници Музеја жртава геноцида, Одбора за Јасеновац и друга стратишта САС СПЦ, Удружења логораша и потомака „Јасеновац“, који су говорили о заједничким пројектима на очувању сећања на српске жртве страдале у

државном геноциду на територији НДХ за време окупације Југославије 1941-1945. године.¹⁸

Култура сећања у процесу едукације: један пример из 2015. године: Сведочења, предавања и презентације Музеја жртава геноцида у сарадњи са Удружењем логораша и потомака „Јасеновац“ из Београда у школама. **Пројекат „Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској - Страдање цивилног становништва Југославије у Другом светском рату“.**

У организацији Удружења логораша и потомака „Јасеновац“ – систем логора геноцида у НДХ из Београда, а у сарадњи са Музејом жртава геноцида, покренут је пројекат „Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској – страдање цивилног становништва Југославије у Другом светском рату“, у оквиру кога су одржана стручна предавања у завршним разредима основних, средњих стручних школа и гимназија. Циљ пројекта је упознавање ученика са терминима геноцида и ратних злочина, проширивање знања о страдању српског и других народа у Другом светском рату, указивање на неопходност критичког промишљања узрока и последица о утврђивања идентитета и броја жртава, као и на опасност од неофашистичких покрета.¹⁹

¹⁸ Република Србија, Народна скупштина, Одбор за дијаспору и Србе у региону, 09 Број 06: 06 - 2/125 - 19, 1. август 2019.

¹⁹ Опширније о конкретном пројекту из 2015. године и уопште о сарадњи Музеја жртава геноцида са образовним институцијама у Републици Србији види: Ненад Антонијевић, „Место и улога Музеја жртава геноцида у упознавању омладине са тематиком геноцида и холокауста у школама у Републици Србији“, у: *Јасеновац - 6. међународна конференција; Геноцид и злочини Независне Државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима у Другом светском рату*, Зборник саопштења и свједочења, Бања Лука 2014, 377-389; Бојан Ћокић, „О култури (не)сећања или о једном едукативном пројекту“, у: *Годишњак за истраживање геноцида*, св. број 9, Музеј жртава геноцида Београд и Спомен-музеј „21. октобар“ Крагујевац, Београд - Крагујевац 2017, 265-273; Јасмина Тутуновић Трифунов, *Нико тај рат није тако криво платио као деца, а ни о коме се тако мало није говорило и писало као о њиховим жртвама или Зашто су неопходни образовни програми о страдању најмлађих у ратовима?*, Хабилитациони рад за стицање стручног звања: виши кустос, Народни музеј Београд, новембар 2019, 39.

Током 2015. године, чланови Удружења (Милинко Чекић, Јелена Радојчић, Бригита Кнежевић, Смиља Тишма, Славко Милановић, Душан Алексић, Миланка Солеша и Новак Дукић) и кустоси Музеја Ненад Антонијевић и Јасмина Тутуновић Трифунов, одржали су предавања у Дванаестој београдској гимназији (5. новембра), Земунској гимназији (19. новембра), Седмој београдској гимназији (23. новембра), Тринаестој београдској гимназији (25. новембра), Петој београдској гимназији (21. децембра), Шестој београдској гимназији (15. децембра), Првој београдској гимназији (23. децембра), Средњој медицинској школи „Надежда Петровић“ (14. децембра), ОШ „Соња Маринковић“ (13. новембра), ОШ „Ђура Даничић“ (16. децембра) и ОШ „Змај Јова Јовановић“ (17. децембра). Предавања су праћена powerpoint презентацијама, као и употпуњавањем сведочанстава преживелих логораша скенираним архивским документима и документарним фотографијама из збирки Музеја жртва геноцида. Поред поменутих преживелих логораша, говорили су и Снежана Драгосављевић, потпредседник Удружења „Јасеновац“ и мср Данило Трбојевић, антрополог и стручни сарадник Музеја жртва геноцида.

Предавања су била изузетно посећена од стране ученика (више од 1.500 ђака), наставничког особља и управа школа, са којима је договорен наставак сарадње кроз реализацију сличних пројеката, пригодних предавања, као и заједничких активности (израда семинарских и матурских радова и изложби) ученика и кустоса Музеја са темама страдања становништва у Другом светском рату, ратовима 90-их и НАТО бомбардовању СР Југославије.²⁰

²⁰ Пројекат „Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској – Страдање цивилног становништва Југославије у Другом светском рату“ Удружења логораша и потомака „Јасеновац“ – систем логора геноцида у НДХ, Београд, Савски трг 9/IV; Пројекат је одобрен и финансиран од Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Владе Републике Србије и подржан од Секретаријата за образовање и дечју заштиту града Београда и препоруку Министарства просвете Републике Србије.

Издавачка делатност Музеја жртава геноцида у периоду 2004-2019. као пример чувања културе сећања на српске и друге жртве у 20. веку: самостална издања или издања у саиздаваштву (без навођења каталога изложби):

- Ненад Антонијевић, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији за време Другог светског рата*, Документа Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Крагујевац 2004. Прво издање
- *Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља*, Зборник радова са научног скупа, Београд, 22-23. април 2003, Годишњак - тематски број, Београд 2005.
- Душан Врућинић, *Демографски губици Србије проузроковани ратовима у XX веку*, Београд 2007.
- Ђуро Затезало, *Јадовно, комплекс усташких логора 1941*, књига I, *Јадовно, зборник докумената*, књига II, Београд 2007.
- *Драгоје Лукић родитељ покошеног нараштаја*, Годишњак - тематски број, Београд 2008.
- Миодраг Бјелић, *Сабирни усташки логор у Славонској Пожеги 1941. године*, Београд 2008.
- *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста*, Зборник радова с научног скупа, Јерусалим - Јад Вашем, 15. - 20. јуни 2006. = *Israeli - Serbian academic exchange in Holocaust research*, Collection of papers from the academic conference, Jerusalem - Yad Vashem, 15-20. June 2006, Годишњак - тематски број, Београд 2008.
- Ђорђе Н. Лопичић, *Немачки ратни злочини 1941-1945, пресуде југословенских војних судова*, Београд 2009.
- Ненад Антонијевић, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији у Другом светском рату*, Документа, Београд 2009. Друго измењено и допуњено издање.
- *Прилози истраживању злочина геноцида и ратних злочина*, Зборник радова, Годишњак - тематски број, Београд 2009.
- Ђорђе Н. Лопичић, *Мађарски ратни злочини, пресуде југословенских судова*, Београд 2010.
- Ђуро Аралица, *Усташки покољи Срба у Глинској цркви*, Београд 2010. (1. издање), Београд 2011. (2. издање)
- Бранислав Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941-1944*, Друго измењено и допуњено издање, Београд 2012.

- *Истраживања и меморијализација геноцида и ратних злочина*, Зборник радова, Годишњак – тематски број, Београд 2012.
- Силвија Крејаковић, *Идентитети жртва стрељаних у Краљеву октобра 1941*, Београд 2013.
- Александар С. Јовановић, *Бекство из јасеновачког пакла*, Београд 2014.
- Данило Трбојевић, *Сећање на зло – Политика комеморације жртва нацистичких и усташких логора*, Београд 2014. Саиздаваштво са Српским генеолошким центром.
- *Страдања Срба сребреничког краја у 20. вијеку*, Тематски зборник радова, Београд – Сребреница 2014. Саиздаваштво са Новом Сребреницом.
- Миленко Мишо Тодовић, *Адресар мртвих Фочана*, Београд-Фоча, 2014. Саиздаваштво са Народном библиотеком Шклопотница.
- *Годишњак Музеја жртва геноцида*, Београд 2014.
- *Срби и рат у Југославији 1941. године*, тематски зборник радова, Београд 2014. Саиздаваштво са Институтом за новију историју Србије и Институтом за славистику Руске академије наука.
- Слађана Бојковић, Милоје Пршић, *Извештаји о великом злочину – Документи о аустроугарским злочинима уочи и за време Церске битке*, Београд 2014.
- Слађана Бојковић, Милоје Пршић, Радован Пилиповић, *Извештаји о Великом злочину 2, Документи о аустроугарским зверствима уочи и после Колубарске битке*, Београд 2014.
- Јован Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, фотомонографија, Београд 2014. Саиздаваштво са Светом књиге
- Драго Његован, *Плакатирање геноцида*, Београд 2014.
- *Годишњак за истраживање геноцида*, Београд 2015. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац
- Никола Костур, *Повратак из мртвих*, Београд 2015. (репринт издања из Чикага, САД, 1965. године)
- *Прве две деценије Музеја жртва геноцида*, Крагујевац – Београд 2015.
- *First two decades of the Museum of genocide victims*, Крагујевац – Београд 2015.
- *Годишњак за истраживање геноцида*, Београд 2016. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац

- *Злочини Црне легије 1942–43. године у Источној Босни*, зборник радова, О Духовима, Сребреница – Београд 2016. Саиздаваштво са ЈУ „Римски муниципиум“ из Скелана
- *Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије*, Зборник радова са Треће међународне конференције, Београд 2016. Саиздаваштво са Факултетом за пословне студије и право, Факултетом за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду
- Радован Пилиповић, *Ореоли и сенке – расправе из историје Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској 1941–1945. године*, Београд 2016. Саиздаваштво са Архивом Српске православне цркве.
- Слободан Зуровац, *Црна Лора*, Београд 2016, Саиздаваштво са Илијом Зуровцем.
- *1945, крај или нови почетак?* тематски зборник радова, Београд 2016, Саиздаваштво са Институтом за новију историју Србије.
- Фрањо Фабијанец, *Жртве села Бежаније у светским ратовима*, Београд 2016.
- Бојан Стојнић, Радован Пилиповић, Вељко Ђурић Мишина, *Свједочења о затирању: Прилози за историју страдања Срба Епархије бањалучке 1941. године*, Београд 2016. Саиздаваштво са Архивом Републике Српске из Бање Луке и Архивом Српске православне цркве из Београда.
- *Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије*, Зборник радова са Четврте међународне конференције, Београд 2017. Саиздаваштво са Факултетом за пословне студије и право, Факултетом за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду
- *Годишњак за истраживање геноцида*, Београд 2017. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац
- Никола Д. Турајлић, Маја Кљаић Веиновић, *У раљама геноцида, Страдања становништва Стрмен, Црквеног бока и Ивањског бока у XX вијеку*, Београд 2017.
- *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941 – 1944. године – научни погледи*, зборник радова са научног скупа одржаног 10. јуна 2016. на Филозофском факултету у Београду, Београд 2017.
- *Преиспитивање Сребренице*, Зборник радова са научностручних скупова о Сребреници 2015. и 2016. године, Београд 2017,

- Саиздаваштво са Фондом стратешке културе из Москве и Представништвом Републике Српске у Србији.
- Ненад Антонијевић, *Косово и Метохија 1941-1945. година: Ратни злочини*, Београд 2017.
 - *Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије*, Зборник радова са Пете међународне конференције у Београду, Београд, 2018. Саиздаваштво са Факултетом за пословне студије и право, Факултетом за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион - Никола Тесла“ у Београду
 - *Годишњак за истраживање геноцида*, Београд 2018. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац.
 - Богић Ђ. Красић, *Ужички округ 1944. године*, Београд 2018.
 - Милорад Радојчић, *Осечански крај у ратовима 1912-1918. Ратне жртве*, Осечина - Београд 2018. Саиздаваштво са Народном библиотеком Осечина
 - Владета Н. Милићевић, *Ustaša, Hrvatska revolucionarna organizacija*, Београд 2018.
 - Милорад Белић, *Жртве Другог светског рата из ваљевске општине, Припадници поражених формација, стрељани, нестали*, Београд 2018.
 - *Ораховички попис жртава Другог светског рата*, приредио Драгослав Илић, Београд 2018. Саиздаваштво са Одбором за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве
 - Никола Тубић, *Записи шидског писара у вихоровима два светска рата*, приредила Слободанка Данка Којадиновић, Београд 2018.
 - *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1945. VII група масовних злочина (Срем): Логори Сајмиште, Кустодија, Јасеновац*, приредио Драго Његован, Нови Сад, Београд 2018, у саиздаваштву са ИК Прометеј, Нови Сад и Мало историјско друштво, Нови Сад
 - *Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије*, Зборник радова са Шесте међународне конференције у Београду, Београд, 2019. Саиздаваштво са Факултетом за пословне студије и право, Факултетом за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион - Никола Тесла“ у Београду

- *Новомученици: Полиперспектива I*, Зборник радова, Београд 2019. Саиздаваштво са Одбором за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве
- *Годишњак за истраживање геноцида*, број 11/1, Београд - Крагујевац 2019. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац.
- Милинко Чекић, Ненад Антонијевић, Јасмина Тутуновић Трифунов, *Логораши, Шездесет година чувања сећања на злочине геноцида почињене у Независној Држави Хрватској током Другог светског рата, Споменица*, Београд 2019. Саиздаваштво са Удружењем логораша и потомака „Јасеновац“ - систем логора геноцида у НДХ, Београд, Србија
- *Пригревичка Спомен-књига*, Београд - Апатин 2019. Саиздаваштво са Библиотеком „Миодраг Борисављевић“ из Апатина
- Васил Јововић, *Геноцид у Пиви 1943. године*, Никшић - Београд 2019, Саиздаваштво са Одбором за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве и Институтом за српску културу из Никшића
- Васил Јововић, *Злочин у Велици 28. јула 1944. године*, Никшић - Београд 2019. Саиздаваштво са Одбором за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве и Институтом за српску културу из Никшића
- Душан Никодијевић, *Јасеновац између броја и жртве, прилог проучавању броја жртава у систему концентрационог логора Јасеновац*, Београд 2019.
- *Годишњак за истраживање геноцида*, број 11/2, Београд - Крагујевац 2019. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац
- *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1945. III група масовних злочина у Срему: злочини на културно-историјским споменицима и предметима у Срему*, приредио Драго Његован, Нови Сад, Београд 2019. у саиздаваштву са: Музеј Војводине, Нови Сад, ИК Прометеј, Нови Сад, Мало историјско друштво, Нови Сад

Део изложбене активности Музеја жртава геноцида од 2006. до 2019. године:

- *Истина - Косово и Метохија / The Truth - Kosovo and Metohija*, децембар 2006.
- *Страдање Срба под окупацијом на Косову и Метохији 1941-1944. године*, 2009.
- *„Губим невино свој живот због неваљали и проклети људи“, Злочини геноцида и ратни злочини против цивилног становништва на југословенским просторима 1941-1945. године (са документарних фотографија) / „I`m losing my Life Because of Wicked and Cursed People“, The Crime of Genocide and War Crimes Against Civilian Population in the Yugoslav Territory 1941 - 1945 (with documentary photographs)*, 2011, стр. 60
- *Агресија на СР Југославију*, 24. март - 10. јун 1999, 2014.
- *Први дан Великог рата - 28. јули 1914*, 2014.
- *Р. А. Рајс - извештаји о Великом злочину*, 2014.
- *Аустроугарски злочини уочи и после Колубарске битке 1914. године*, 2014.
- *Српски народ у Другом светском рату (1941-1945), Оружана борба за ослобођење и страдање цивилног становништва*, 2015.
- *Велики злочин у Независној држави Хрватској - плакати, документи, фотографије*, 2015. у сарадњи са Архивом СПЦ
- *Албанска голгота*, 2016.
- *Белези великих злочина*, 2016.
- *Епархија бањалучка 1941-1945 - Мучеништво Српске православне цркве у Босанској Крајини*, 2016., у сарадњи са Архивом Републике Српске и Архивом СПЦ
- *Страдање Српске православне цркве у Лици 1941-1995*, 2017, у сарадњи са Архивом СПЦ
- *„Олуја“ Нестанак Српске Крајине август 1995*, 2017.
- *Страдање српског и осталог мањинског становништва на Косову и Метохији 1998. године*, 2017.
- *The Fate of Children in the Independent State of Croatia - Camp Jasenovac / Судбина деце у НДХ - Логор Јасеновац*, у сарадњи са Одбором за Јасеновац САС СПЦ, 2018.
- *Деца у рату / The children in war*, 2019, у сарадњи са Управом за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије,

Медија центром „Одбрана“ и Фондом „Мала Милица Ракић“ из Батајнице

- *Српска деца у ратовима 1990-1999*, 2019.

Изложбе под називом: *‘Олуја’ злочин који се памти (Страдања Срба у Хрватској) и Злочин и сјећање (Страдање Срба у Босни и Херцеговини)* из 2015. године, власништво су Савеза Срба из региона, док су аутори изложбе кустоси Музеја жртва геноцида.

Изложбе Музеја жртва геноцида најчешће су приказиване у Републици Србији и Републици Српској, али су забележена гостовања и у Републици Црној Гори, као и у Републици Италији и у Уједињеном Краљевству.

У скорије време урађена су и два документарна филма у продукцији Музеја жртва геноцида: *Пакао НДХ* и *Концентрациони логор Земун*, који су приказани на телевизијама са националном фреквенцијом и на интернету.

О делатности и активностима Музеја жртва геноцида може се видети више информација на интернет страници Музеја.²¹

Потребна је што чешћа и, ако је то могуће, перманентна активност у континуитету, на очувању сећања на српске жртве у 20. веку, са нагласком на страдање српског народа у НДХ и извршени геноцид хрватске државе у Другом светском рату. Успешни резултати на овом пољу, са нагласком на очувању сећања и у будућности, могућа је кроз различите облике и видове активности и сарадње: прикупљање предмета, сведочанстава, фотографија, научна истраживања, презентације, изложбе, писање књига, докторских дисертација, мастер-радова, матурских радова, мемоара, публицистичких текстова, новинских чланака, фељтона, интервјуа, реализацију ТВ прилога, играних и документарних филмова, организацију семинара, историјских и књижевних скупова, ликовних колонија, округлих столова, конференција, ученичких и студентских екскурзија где се посећују места страдања – стратишта, меморијални музеји, споменици и спомен-обележја. Све побројане активности имају свој значај и место у обележавању културе сећања. Битни су и квантитет и квалитет остварених програма и догађаја, а чини нам се да је свакако најважније успостављање континуитета и традиције обележавања, где год је то могуће.

²¹ <https://www.muzejgenocida.rs/>

После вишедеценијског неадекватног обележавања или никаквог посвећивања пажње страдању Срба у Другом светском рату, због идеологије братства и јединства међу југословенским народима и националним мањинама, свака, па и најмања појединачна активност и резултат нису за потцењивање.

Када то тврдимо, догађаји из последње деценије 20. века (оружани сукоби и ратови на већем делу територије некадашње југословенске државе), дају нам за право. Немамо право да тврдимо да до ратова и злочина, који их неминовно прате, не би дошло поново, али су свакако ћутање, нечињење и заборав у великој мери допринели новим сукобима између југословенских народа. То су свакако и последице несаопштавања и прикривања историјских истина из идеолошких разлога и циљева.

Примери на које се треба угледати у данашњем свету свакако представљају деловање Израела, Јерменије, Русије на овом пољу и чување сећања на страдање Јевреја, Јермена, Руса.

Када говоримо о историчарима, као професионалним истраживачима прошлости, они у свом раду треба да поштују правила своје струке: методологију научне историографије. Та „занатска“ правила усвојена током школовања, убеђени смо, не могу нашкодити народном и државном сећању на историју српског народа, а нарочито сећању на болну тему огромног српског страдања у 20. веку, напротив.

Извори и литература

Литература

- Јован Мирковић, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, Grafomark, Laktaši, Besjeda, Banja Luka, Muzej žrtava genocida, Beograd, 2000.
- Станиша Бркић, *Име и број: Крагујевачка трагедија 1941*, Спомен-парк „Крагујевачки октобар“, Крагујевац 2007.
- Јован Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској, фотомонографија*, Свет књиге, Београд, Музеј жртава геноцида, Београд, 2014.

- Јован Мирковић, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској, фотомонографија*, Свет књиге, Београд, 2016.
- Dinko Davidov, *Genocidium Totale, Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Čigoja štampa, Beograd 2019.
- Силвија Крејаковић, „Погледи, искуства: Јад Вашем - чувар сећања на жртве холокауста и геноцида“, у: *Зборник радова са стручних скупова секције историчара Музејског друштва Србије: Крагујевац, Београд, Краљево*, Народни музеј Краљево, Музејско друштво Србије Београд, Краљево - Београд 2008, 91-96.
- Драгослав Илић, Мира Јовановић Ратковић, „Како се сјећати Јасеновца 65 година касније“, у: *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, број 2, Бања Лука 2010, 379-391.
- Ненад Антонијевић, „Место и улога Музеја жртава геноцида у упознавању омладине са тематиком геноцида и холокауста у школама у Републици Србији“, у: *Јасеновац - 6. међународна конференција; Геноцид и злочини Независне државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима у Другом светском рату*, Зборник саопштења и свједочења, уредник Смиља Аврамов, Бања Лука 2014, 377-389.
- Бојан Ђокић, „О култури (не)сећања или о једном едукативном пројекту“, у: *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 9, Музеј жртава геноцида и Спомен-музеј „21. октобар“, Београд - Крагујевац 2017, 265-273.
- Ненад Антонијевић, „Обележавање 100-годишњице Великог рата у листу ‘Политика’ у рубрици ‘100 година од Великог рата’ - култура сећања и још понешто“, зборник радова са научног скупа одржаног 19. маја 2018. године, „Наука и стварност“, том 1, Филозофски факултет Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 2019, стр. 226-244.
- Предраг Лозо, „Савремене теоријске поставке културе памћења и геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 11/1, Музеј жртава геноцида и Спомен-музеј „21. октобар“, Београд - Крагујевац 2019, стр. 271-290.
- Јасмина Тутуновић Трифунов, *Нико тај рат није тако криво платио као деца, а ни о коме се тако мало није говорило и писало као о њиховим жртвама или Зашто су неопходни*

образовни програми о страдању најмлађих у ратовима?, Хабилитациони рад за стицање стручног звања: виши кустос, у рукопису, Народни музеј, Београд, новембар 2019, 39.

- Станиша Бркић, Ненад Ћорђевић, Велики злочин Вермахта: Крагујевац 1941, Крагујевац 2004. (публикација објављена уз отварање нове сталне изложбене поставке Меморијалног музеја „21. октобар“ из Крагујевца).

Необјављени извори

- Народна Скупштина Републике Србије

Интернет (Свим сајтовима приступљено: 25. 12. 2019.)

- http://www.spc.rs/sr/setshanje_na_zhrtve_ustashkog_genocida
- <https://www.srbijadanas.com/vesti/region/dan-secanja-na-genocid-u-jasenovcu-najveci-zlocin-nad-srbima-ikad-2018-04-15>
- <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3031127/foto-video-srpska-obelezila-dan-secanja-na-zrtve-zlocina-ndh-dodik-ovo-je-mesto-koje-navodi-coveka-da-cuti>
- <https://058.ba/2017/04/srednjoskolci-na-komemoraciji-u-donjoj-gradini/>
- <https://www.blic.rs/vesti/politika/kazniti-odgovorne-za-zlocine-nad-srbima/5byz5dz>
- <http://www.politika.rs/sr/clanak/432364/Obelezen-Dan-secanja-na-Jadovno-1941>
- <https://www.muzejgenocida.rs/>

Резиме

Активности на остваривању културе сећања на страдање наших сународника, реализује се деловањем потомака жртава, државних установа и институција, у медијима. Нарочит значај има наратив који кроз своје оквире дају Република Српска и Република Србија (државне комеморације) и Српска православна црква (за упокојене литургије, успостављање и обележавање дана страдања светих новомученика у црквеним календарима: Јасеновац, Јадовно, Пребиловци, Гаравице, Вукашин Јасеновачки). Потребна је редовна активност на очувању

сећања на српске жртве у 20. веку, са нагласком на државни геноцид НДХ у Другом светском рату и успостављање континуитета и традиције обележавања сећања на трагична дешавања. После вишедеценијског мањка посвећивања пажње страдању Срба у Другом светском рату, због идеологије братства и јединства међу југословенским народима и националним мањинама, свака, па и најмања појединачна активност и резултат нису за потцењивање. Примери на које се треба угледати у данашњем свету свакако представљају деловање Израела, Јерменије и Русије на овом пољу и чување сећања на страдање Јевреја, Јермена и Руса.

Nenad Antonijević

Contemporary remembrance of Serb victims of genocide in the Independent State of Croatia 1941-1945 and the safeguarding of the Krajina Serbs' identity

Activities to achieve a culture of remembrance of the suffering of our compatriots are realized through the actions of the descendants of victims, state institutions, institutions, in the media. Particularly important is the narrative given through its frameworks by the Republika Srpska and the Republic of Serbia (state commemorations) and the Serbian Orthodox Church (relicted liturgies, establishment and commemoration of the day of suffering of the Holy New Martyrs in church calendars: Jasenovac, Jadovno, Prebilovci, Garavica, Vukašin Jasenovački). Regular activity is needed to preserve the memory of Serbian victims in the 20th century, with an emphasis on the national genocide of NDH in World War II and the establishment of a continuity and tradition of commemorating the memory of tragic events. After decades of lack of attention to the suffering of Serbs in World War II, because of the ideology of brotherhood and unity among the Yugoslav peoples and national minorities, every, even the smallest, individual activity and result is not to be underestimated. As examples to be renowned in today's world, they certainly represent the actions in this field of Israel, Armenia and Russia and the preservation of the memory of the suffering of Jews, Armenians and Russians.